

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF RESOCIALIZATION OF THE CONVICTED

Дільна З.Ф.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ

Устрицька Н.І.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню питань, що стосуються процесу свідомого повернення засуджених до нормального життя, а також їхньої адаптації до суспільства, що містить позитивні зміни в особистості засудженого, зміни в його свідомості, що стосуються насамперед направленості на законотворчине життя, тобто йдеться про ресоціалізацію. Вивчаються питання про психокорекційні процеси з метою усунення недоліків у розвитку особистості засуджених та їхньої психологічної готовності до зміни способу життя.

Ресоціалізація засуджених є психологічно складним процесом і містить декілька етапів, до яких входить як юридичний аспект, що за своєю суттю є підготовкою засудженого до звільнення з місць позбавлення волі й зняття судимості, так і психологічний аспект, суть якого – враховувати психологічні особливості особистості засуджених осіб.

Аналізуються підходи до виокремлення етапів ресоціалізації, основними з яких можна виділити пенітенціарний і постпенітенціарний, що передбачає велику роль у відновленні засудженого та його адаптації до нормального суспільного життя, тим самим доводячи, що окрім каральної та правообмежувальної функції, установи виконання покарань відіграють і ресоціалізуючу роль.

У статті розкрито зміст програми диференційованого виховного впливу на засуджених під назвою «Підготовка до звільнення», етапи, які така програма передбачає; викладаються заходи під час реалізації цієї програми, які спрямовані насамперед на сприяння засудженим до встановлення соціальних позитивно корисних відносин, надання психологічної допомоги засудженим, а також допомоги в розвитку в них знань та умінь для нормального проживання в суспільстві.

Увагу приділено й психологічній адаптації та психологічній підготовці засудженого до звільнення, яка допомагає йому перебудувати свою психіку, нормально пристосуватись до життя суспільства шляхом налаштування його психічних станів, активізації психіки, вміння долати внутрішні неузгодженості й напругу, зміною суспільних поглядів засудженого, підвищення його самооцінки. Таке завдання покладено на психолога установи виконання покарань, який повинен застосовувати засоби й методи психологічної допомоги, дотримуючись принципів доцільності, систематичності, послідовності й індивідуальності.

Ключові слова: засуджений, ресоціалізація, виправлення, програма ресоціалізації, психологічна адаптація.

The article investigates the issues related to the process of conscious return prisoners to normal life, and their adaptation to society, involves the positive changes in the personality of the convict, the changes in his mind related primarily to focus on law-abiding life, that is, the article is about. Issues of psycho-correction processes are studied with the aim of eliminating the deficiencies in the development of the convicts' personality and their psychological readiness for lifestyle change.

Resocialization of convicts, is a psychologically complex process that involves several steps, which include as the legal aspect, which in essence is the preparation of a convict for release from prison and the removal of a criminal record, and psychological aspect, the essence of which take into account the psychological features of the person convicted.

Examines approaches to the selection stages of re-socialization, the main of which are the prison and post pandemic, which involves a major role in the restoration of the convicted person and his adaptation to normal social life of institutions of execution of punishments, thereby proving that in addition to punitive and legal right functions of the penal institutions play resource.

The article reveals the content of the program of differentiated educational impact on convicts, entitled "Preparation for release", the stages of such a program, and highlights activities during the implementation of this program, which is aimed primarily at assisting convicts to the establishment of social a positive – positive relationship, the provision of psychological care to prisoners, and assistance in the development of their knowledge and skills for normal living in society.

Attention is paid to psychological adaptation and psychological preparation for the release of the convict, who helps him rebuild his psyche, it is normal to adapt to society by adjusting its mental States, activation of the psyche, the ability to overcome the internal inconsistencies and the voltage change of public opinion convict, improve his self-esteem. Such a task is entrusted to the psychologist of the penitentiary institution, who must apply the means and methods of psychological assistance in accordance with the principles of expediency, systematically, consistency and individuality.

Key words: convict, resocialization, corrections, resocialization program, psychological adaptation.

Постановка проблеми. Одночасно з набуттям особою процесуального статусу засудженого, а також відповідно до цього реалізації щодо нього покарання, така особа починає відчувати на собі психологічний і моральний тягар такого засудження, відчуження від суспільства тощо. І надалі такому засудженому, як правило, важко уявити своє майбутнє, а тим більше бачити його в позитивному світлі, віднайти соціальну ідентичність і свою роль у суспільстві. Це своєю чергою негативно впливає на психіку особи, на розуміння нею мети й значення покарання, перевиховання тощо. Тому натеper так важливо досліджувати питання, що стосуються ефективної ресоціалізації та насамперед її психологічних особливостей.

А це можливе в ході реформування кримінально-виконавчої системи відповідно до міжнародних стандартів і шляхом створення відповідних умов і засобів для засуджених осіб та осіб, які відбули покарання. Одним з елементів ресоціалізації є створення комплексної програми підготовки засуджених до життя поза місцем позбавлення волі, до якої повинні входити як правова регламентація підготовки до звільнення, так і її психологічні особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ресоціалізації засуджених осіб викладалось у працях багатьох науковців як у сфері права, так і у сфері психології, а саме Л.П. Буєвої, А.Х. Степанюка, О.В. Беци, Л.С. Виготського, Г.М. Драгунова, М.Г. Дебольського,

С.В. Горенка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Колба, В.М. Трубнікова, В.С. Наливайка, Б.М. Телефанка, З. Фрейда, А.Ф. Нікітіна, С.Л. Рубінштейна, К.К. Платонова, В.С. Морозова, Ю.В. Чуфаровського, А.Р. Ратинова, Н.С. Фоміна й багатьох інших.

Мета статті полягає у вивченні поняття ресоціалізації засуджених осіб і, зокрема, її психологічних особливостей, а також психологічних основ підготовки осіб до звільнення з місць позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Важливим етапом для кожного засудженого є його ресоціалізація, а саме процес свідомого повернення його до нормального життя, адаптація до суспільства. Процес ресоціалізації містить і зміни в особистості засудженого, й зміни в його свідомості, формуванні установок на законслухняне життя. Водночас важливу роль відіграють якраз і процеси психокорекції (зادля усунення недоліків у розвитку особистості в засудженого), а також засуджений психологічно повинен бути готовим змінити свій спосіб життя. Кримінально-виконавчий закон дає визначення ресоціалізації як свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, й необхідною умовою для цього визначає його виправлення, тобто процес позитивних змін, що повинні відбуватися в особистості засудженого й відповідно створювати готовність до самокерованої правослухняної поведінки. У ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України законодавець до засобів виправлення та ресоціалізації засуджених відносить насамперед встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє й професійно-технічне навчання, громадський вплив [1]. Тоді як у доктрині кримінально-виконавчого права можна зустріти різноманітні позиції щодо визначення поняття «ресоціалізація». Наприклад, В.Н. Савардунова аналізує процес ресоціалізації як засвоєння засудженим соціально-позитивних цінностей, норм, взірців поведінки, становлення загублених або ж відсутніх навичок поведінки [2], а І.В. Шмаров розглядає ресоціалізацію як постпенітенціарну діяльність соціальних працівників і психологів [3].

Справді, процес ресоціалізації засуджених досить складний і багатогранний і містить не лише правовий аспект, суть якого – в процесі підготовки засудженого до звільнення в місцях позбавлення волі й зняття судимості, а й також психологічний аспект, що полягає в обов'язковому врахуванні психологічних особливостей особистості засуджених осіб. Окрім двох передбачених аспектів, деякі вчені виділяють також соціальний аспект (побудова позитивних модулів розв'язання соціальних проблем після звільнення), професійний аспект (можливість одержати спеціальність за допомогою навчання в умовах відбування покарання), освітній аспект (можливість підвищувати свій освітній рівень), медичний аспект (передбачає збереження здоров'я шляхом певних профілактичних заходів) і фізкультурно-оздоровчий аспект (можливість займатися фізкультурою та спортом) [4, с. 233].

Можна говорити про те, що ресоціалізація дещо подібна до процесу соціалізації, який за своєю суттю такий, що забезпечує існування людини в суспільстві. Засуджений, а особливо, якщо він відбував покарання в місцях позбавлення волі довгий термін, починає по-новому вчитись жити в соціумі, відповідно, головним постулатом ресоціалізації також є соціальний розвиток засудженого, його самовизначення. Кожна людина потребує самовизначення, а також усвідомлювання своїх потреб, бажань і планів на майбутнє. Для засуджених такий процес самовизначення досить складний через об'єктивні причини, такі, як відбування ним покарання, наявність судимості, наслідки такої судимості у вигляді правообмежень, а також суб'єктивні, до яких відносять осуд навколишніх, несприйняття оточенням, труднощі в пошуку роботи

тощо. До речі, всі ці обставини часто можуть бути причиною повторної девіантної поведінки особи.

Сам процес ресоціалізації повинен насамперед бути покликаним зруйнувати наявні в засудженого норми антигромадської поведінки, антисуспільні цінності, а також розірвати негативні асоціальні зв'язки засудженого, поновити його правомірну поведінку, закріпити позитивні якості й цінності. Тобто суспільство повинно сприймати особу колишнього засудженого як таку, що не вчиняла злочину, як повноправну рівну собі людину. Насправді, на практиці це не так легко. Адже особа, яка відбула покарання, протягом деякого періоду час ще відчуває на собі тягар кримінальної відповідальності, а саме йдеться про судимість. Відповідно, наслідки, які містить такий стан, як судимість, загальноправові, кримінально-правові й, звичайно, психологічні. Хоча, виходячи з правової природи покарання та кримінальної відповідальності, а також насамперед превентивної функції судимості (щодо вчинення нових злочинів у майбутньому), видається, що судимість не можна вважати лише негативним явищем.

Науковці А.Ф. Степанюк і В.М. Трубніков виділяють два етапи ресоціалізації – пенітенціарний і постпенітенціарний. Також вони вказують на ряд причин, що мають негативне значення для процесу виправлення та ресоціалізації особи. До них відносять:

- 1) штучно створений процес десоціалізації, втрачений зв'язок із сім'єю;
- 2) ще більша криміналізація особи внаслідок звикання до колонії шляхом засвоєння звичаїв негативної спільноти, зорієнтованість на тюремну культуру;
- 3) низька якість і, відповідно, ефективність виховного впливу [5; 6].

Загалом підтримуючи позицію щодо такого поділу, вбачаємо, що першочергове значення у відновленні засудженого і його адаптації до нормального суспільного життя відіграє саме установа виконання покарань. Відповідно, функція цих установ не лише каральна й правообмежувальна, а й виховна, й така, що повинна сприяти засудженому підготуватись до нормального життя за межами установи, тобто ресоціалізуюча. Адже не секрет, що в суспільстві побуває думка про те, що місця позбавлення волі мають досить негативний вплив на засуджених, де особа може звикати до «звичаїв та «традицій», які там існують, і очікується ще більша криміналізація. Виправдано, що підготовка до звільнення особи з місць позбавлення волі повинна бути одним із завдань установи виконання покарань. Адже цей процес досить тривалий і специфічний. Звичайно, готувати себе до звільнення з місць позбавлення волі й до нормального життя насамперед повинен сам засуджений, адже саме він несе відповідальність за свої вчинки, які призвели до його засудження, тому він повинен бажати виправитись і виявляти готовність, у тому числі й психологічну, до самокерованої правослухняної поведінки.

Вдається слухною думка В.В. Сулицького, який вказав на важливість саме комплексної програми підготовки засудженого до життя, яка своєю чергою повинна включати такі етапи:

- 1) звільнення з місць позбавлення волі (дії адміністрації пенітенціарних установ, які регламентуються відповідними законодавчими й нормативними актами);
- 2) психологічний, що полягає у врахуванні психологічних особливостей особистості засуджених під час складання тематичного плану з підготовки засуджених до життя на волі, формування навчальних груп, проведення занять та соціально-психологічних тренінгів тощо (навчання методів самоконтролю та психоемоційного саморегулювання, психологічних основ спілкування та вирішення конфліктних ситуацій, пізнання власного Я, опанування умінням самовдосконалення, позитивного мислення тощо);

3) соціальний, що полягає в побудові позитивних правових засобів вирішення соціально-правових і соціально-психологічних проблем повсякденного життя після звільнення з місць позбавлення волі (розв'язання житлових проблем, працевлаштування, отримання документів, навчання, пенсійне забезпечення тощо) [7, с. 10].

Кримінально-виконавчий закон прямо передбачає обов'язок органу з питань пробачії спільно з адміністрацією установи виконання покарань не пізніше як за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк організувати здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб [1].

Тут варто згадати й Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення», яка затверджена наказом Міністерства юстиції від 21 грудня 2018 р. Саме участь засуджених осіб у вищевказаній програмі вважається важливою складовою процесу їх виправлення та ресоціалізації. Ця програма реалізовується соціально-психологічною службою в установі виконання покарань, проте разом зі спостережними комісіями, суб'єктами соціального патронажу, а інколи за їх згодою також і релігійними організаціями чи об'єднаннями громадян тощо. Варто зазначити, що згідно із цією програмою заходи щодо підготовки до звільнення осіб починаються вже навіть із моменту її прибуття до місця позбавлення волі й, відповідно, будуть охоплювати весь період відбування особою покарання. Вони поділяються на декілька етапів, які мають у більшості організаційний компонент і стосуються з'ясування питань соціального характеру, як, наприклад, щодо наявних родинних стосунків засудженого, його освіти й професії. Засудженому пропонується набути освіти, надати допомогу по проблемних питаннях (допомога засудженому в оформленні документів, наданні інформації про заклади соціальної адаптації для осіб, звільнених із місць позбавлення волі, їхнього розташування, контактні дані, умови прийому й проживання в них) і зарахувати на курси підготовки до звільнення [8]. Тобто в більшості всі заходи під час реалізації цієї програми спрямовані на сприяння засудженим до встановлення соціальних позитивно-корисних відносин. Проте, на жаль, не завжди ця система підготовки ефективна з огляду, насамперед, на незацікавленість обох сторін, тобто як самого засудженого, так і адміністрації органу чи установи виконання покарань.

Адаптація засудженого до життя на волі має й психологічний фактор. Відповідно, психологічна підготовка до звільнення допомагає засудженому перебудувати свою психіку. Окремі вчені також вказували на важливість психологічної підготовки засуджених до звільнення, а саме А.Д. Глотчкін підкреслював доцільність запровадження такої підготовки як важливого напрямку дослідження пенітенціарної психології [9]. Інший науковець, Н.С. Фомін, зазначив, що психологічна структура складається з взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, які визначають соціальну поведінку людини, й практично зображується в ставленні до навколишнього світу й самого себе [10]. Завдання щодо надання психологічної допомоги засудженим та особам, взятим під варту, покладено насамперед на психолога установи виконання покарань. Відповідно до Типових посадових обов'язків психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора, які затверджені Наказом Міністерства юстиції від 17 січня 2017 р., основними завданнями психолога є розробка й реалізація спільно з персоналом установи індивідуальних і групових програм психокорекційного й педагогічного впливу на засуджених з урахуванням їхніх індивідуальних особ-

ливостей і ступеня соціально-педагогічної занедбаності. Відповідно, до обов'язків психолога входить вивчення засуджених, які прибули до установи, складання їхньої психологічної характеристики, розробка індивідуальних програм соціально-виховної роботи із засудженими, здійснення заходів щодо соціально-психологічної адаптації засуджених та осіб, взятих під варту, до перебування в умовах ізоляції від суспільства й нейтралізації його негативного впливу на особистість, проведення за згодою засуджених та осіб, взятих під варту, тестової психодіагностики, індивідуальних і групових занять із психологічної корекції їх психотравматичних станів, організування психологічної підготовки засуджених до життя після звільнення від відбування покарання [13]. Тобто на пенітенціарному етапі з психологічною допомогою щодо адаптації ніби зрозуміло, тоді як на постпенітенціарному етапі питання щодо можливості одержання особами, що відбули покарання, такої допомоги частково (навіть можна зазначити, що досить поверхнево) нормативно закріплене, проте реального механізму немає.

Отже, головним завданням психологічної підготовки є допомога особі нормально пристосуватися до життя суспільства шляхом налаштування її психічних станів, активізації психіки, вміння долати внутрішні неузгодженості й напругу, зміною суспільних поглядів засудженого, підвищення його самооцінки. Усі засоби й методи психологічної допомоги засудженим при ресоціалізації повинні бути доцільними, систематичними, послідовними й, що важливо, індивідуальними. Мабуть, індивідуальність є найбільш важливим принципом при наданні такої допомоги, адже кожна особа індивідуальна й має свій рівень розвитку індивідуально-психологічних якостей, бажань, ціннісних і вольових рис, емоцій, почуттів і самооцінки. Тобто при ресоціалізації важливі насамперед індивідуально-психологічні характеристики особи засудженого. Щодо самооцінки засудженого, то вона є розумінням та оцінкою ним своїх власних якостей, чеснот і недоліків, ставленням його до інших людей і ставленням людей до нього. Вона притаманна лише повноцінним особистостям і залежить від того, як засуджений бачить сам себе, й від думки навколишніх.

Під час обрання методів психологічної допомоги засудженим при ресоціалізації необхідно пам'ятати про систему панівних мотивів особистості, тобто про її спрямованість. Спрямованість засудженого містить усвідомлені мотиви його поведінки, а саме його цілі, інтереси, ідеали, переконання, та зображує саме моральну сторону його особистості, визначає поведінку. На спрямованість особистості впливає також і характер, і темперамент як відносно стійка й вроджена властивість психіки, яка власне й відповідає за те, як особа реагує на події, які з нею відбуваються, та інших людей. Також риси характеру певною мірою визначають можливий ступінь адаптації засудженого до умов суспільства, швидкість і процес його ресоціалізації. Важливе значення мають емоції та ступінь їх вираження.

Висновки. Отже, виходячи із того, наскільки важливий саме психологічний аспект адаптації засудженого до умов життя після відбуття ним покарання, на кожному етапі ресоціалізації, як на пенітенціарному, так і на постпенітенціарному, важливо звертати особливу увагу на такий комплекс заходів, які б насамперед забезпечували соціально-психологічну готовність особи до звільнення, швидке її відновлення та адаптацію до суспільства після виходу з місць позбавлення волі. Адже проаналізована програма диференційованого виховного впливу на засуджених, яка розкриває етапи підготовки до звільнення, містить здебільшого заходи організаційного й соціально-побутового характеру й мало торкається психологічної сторони. Враховуючи цей факт, а також те, що метою ресоціалізації є насамперед успішна адаптація колишнього

засудженого в суспільстві й, відповідно, невчинення ним нових злочинів у майбутньому, становлення його як повноправного члена суспільства, вдається необхідним більшу увагу звертати на організацію психологічної допомоги, здійснення заходів індивідуально-психологічного

характеру саме тим особам, які вже відбули покарання. Відповідно, це вимагає появи окремої норми в законодавстві, яка була б покликана регулювати не лише питання соціального патронажу, а й спрямована конкретно на заходи психологічного патронажу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України № 1129-IV від 16 січня 2020 р. / *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15?lang=uk> (дата звернення: 26.04.2020).
2. Дмитриев Ю.А. Пенитенциарная психология. Ростов на Дону : Феникс, 2007. 681 с.
3. Леус Э.В. Адаптационные технологии ресоциализации несовершеннолетних осужденных. *Психология и право*. № 3. 2012. С. 20–31.
4. Сулицький В.В. Психологічні аспекти підготовки засуджених до життя на волі. *Теорія та досвід застосування тренінгових технологій у практичній психології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : КІВС, 2003. С. 233–234.
5. Баранов Ю.В. Стадии ресоциализации осужденных в свете новых социолого-антропологических воззрений и социальной философии. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2006. 275 с.
6. Соціальна адаптація вихованців ВТК, які звільняються з місць позбавлення волі. Соціальний супровід неповнолітніх і молоді, які відбувають покарання та звільняються з місць позбавлення волі : методичні рекомендації для працівників ЦССМ. Ужгород, 2002. 132 с.
7. Сулицький В.В. Ресоціалізація засуджених в умовах виправних колоній. *Аспект*. 2001. № 1. С. 10–11.
8. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення» : Наказ Міністерства юстиції № 1418/5 від 16 травня 2016 р. / *Законодавство України*. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0735-16> (дата звернення: 26.04.2020).
9. Глоточкин А.Д. Исправительно-трудовая психология. Москва, 1985. 425 с.
10. Фомин Н.С. Педагогические основы разработки и реализации дифференцированных программ перевоспитания осужденных в ИТУ. Домодедово, 1993. 153 с.
11. Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора : Наказ Міністерства юстиції № 100/5 від 17 січня 2017 р. / *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1866-13> (дата звернення: 26.04.2020).
12. Кабанов О.М. Особистість засудженого та соціально-психологічні особливості відбування довічного позбавлення волі : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. *Право*. 2018. Вип. 28. С. 121–131.